ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 139–145
Visnyk of the Lviv University. Series Philology. 2018. Is. 67. Pt. 2. P. 139–145

УДК 821.161.2–1

МОТИВ МАНДРІВ У ЛІРИЦІ ДЕВ'ЯТДЕСЯТНИКІВ

Анна КАРАЧ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра української і світової літератури,
вул. Валентинівська, 2, Харків, 61000, Україна
e-mail: annkarach@ukr.net

Віднайдено основні механізми й способи розгортання мотиву мандрів в українській неоміфологічній ліриці 1990-х років. Розглянуто його конструктивні елементи й художньо-естетичні компоненти творення, а також особливості функціонування семантичного поля, відношення часу й простору. Досліджено специфіку нашарування лексичних рядів. Визначено, що для поезії дев'ятдесятників характерна динамічність, внутрішня структурованість, спрямованість на зміни. У вибудовуванні мотиву мандрів задіяні переосмислені зооморфні образи, для яких подорож слугує певною художньою платформою.

Ключові слова: неоміфологічна лірика, мандри, мотив, дев'ятдесятники.

У всі періоди становлення української літератури поети зверталися до художнього осмислення подорожі [4, с. 231]. Вона слугувала не лише певним естетичним джерелом натхнення та можливістю отримати враження, новий досвід. Розгортання в текстах мотиву мандрів сприяло розширенню кордонів (географічних, емоційних, тілесних, лексичних), культурного простору, моделей мислення. Не є винятком і лірика дев'ятдесятників. Для неї характерні динамічні сюжети, пов'язані з дорогою, свободою, поверненням, втечею, зустрічами. Подорож для поетів кінця XX століття – невід'ємний елемент художнього світу, що лежить в основі авторського міфотворення.

Різним аспектам мотиву мандрів в українській літературі приділено увагу в розвідках Л. Божко, Л. Корівчак, О. Максимчук, Ю. Полєжаєва, Я. Цимбал, С. Чорноус та ін. Окремо розглянуто подорож у ліриці С. Жадана та Р. Мельникова (засновників харківського літературного угруповання 1990-х «Червона Фіра»). Зокрема, Т. Гундорова аналізує ситуацію 1990-х років із погляду «постмодерної бездомності»: «Можливо, найвиразнішою метафорою, яку запропонував Жадан, можна вважати бездомність. Бездомність – це й безкінечні мандри, і втрата довіри до світу дорослих, у яких водночас із перебудовою проявилась і власна невкоріненість у буття. Звідси народжувався панк – культура інфантильних дорослих чоловіків, які граються в дитячі ігри» [9, с. 167]; О. Шаф інтерпретує мандри й бездомність у контексті гендерної поетики: «Саме в маскулінній творчості, найяскравішим представником якої є Сергій Жадан, ситуація мандрів провокує "бездомність" (життєва сфера героя не локалізується в конкретному місці, а постійно переміщується разом з ним, зумовлюючи його особистісну еволюцію)

© Карач Анна, 2018

ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Випуск 67. Частина 2

та "безпритульність" (ціннісні пріоритети героя сфокусовані на ньому самому, а не на рідних, звідси його егоцентричність, з одного боку, та самотність, непотрібність – з іншого)» [18, с. 92]; А. Біла досліджує поезію С. Жадана, спираючись на систему його цінностей і зауважує: «Межі, кордони, пороги – один з найулюбленіших поетичних рядів С. Жадана. Ряд символізує *прагнення* дороги, руху (часто обігрується як ще одна ментальна риса українців) і неможливість переступити через власну пасивно-консервативну етнопсихологічну детермінованість…» [3, с. 37]. Натомість К. Борисенко пов'язує поезію Р. Мельникова з бароковими традиціями й звертає увагу на її наповненість певними кольорами: «…провідним у текстах автора є "заблукалий" ще від барокових часів мотив подорожі. Сиріч, пошуку, і найімовірніше – пошуку істини. Це випливає уже бодай із семантики кольорів, "розлитих" по сторінках книжки. Тут виразно переважають сині і жовті тони, які, відповідно, символізують найвищу мудрість та наближення до неї» [5, с. 15]; О. Соловей – із мотивом дороги та «ностальгії за славними мандрівками минулого» [16, с. 171]. Л. Ушкалов також говорить про традицію й робить акцент на лексичній довершеності лірики: «Пошук розради у слові навертає поета до традиції. Час од часу мельниківська мандрівка вбирається, зокрема, в шати старозаповітної історії Йони: кит, "царство рибини", Ніневія» [17, с. 13]. Утім, на сьогодні ще не маємо цілісного уявлення про мандри в поезії 1990-х років, та й відсутні розвідки, де проаналізовано мотив подорожі в інших представників дев'ятдесятників (за винятком поодиноких згадок). Цим і зумовлена необхідність нашого дослідження.

Мета статті – визначити особливості мотиву мандрів у неоміфологічній ліриці 1990-х років.

Об'єкт дослідження – поетичні тексти (збірки «Дерева і води» І. Андрусяка, «Метафізика восени» Ю. Бедрика, «Переступ і поступ» О. Галети, «Шлях дощу» В. Виноградова, «Міфотворення» М. Кіяновської, «Мандри у пошуках дому» Г. Крук, «У зимах бажань» О. Куценко, «Малюнки на камені» М. Савки, «Пустельні риби» Е. Свєнцицької).

Предмет дослідження – специфіка розгортання мотиву мандрів у поезії 1990-х років.

Вихідною точкою подорожі в ліриці 1990-х років є рух (звідси насиченість текстів лексемами на позначення процесу). Це пов'язано перш за все з тим, що поезія цього періоду спрямована на різновекторні зміни (ідейно-тематичні, соціальні, культурні, естетичні, ціннісні), адже з'явилася в той час, коли Україна стала незалежною державою. Рух як художній компонент творення мотиву мандрів зіставлено з природними явищами, почуттями, станами, уявою, спогадами, снами: «зірка першого снігу до ніг упаде / я – ніде» [13, с. 9]; «Ти виміряв втечу. Ти виміряв кроками дно» [14, с. 44]; «Я розводив мости. Не палив. Банально розводив» [2, с. 36]; «Знову наснiться риба, / Тиха й холодна» [15, с. 35]; «наврочили – я пас чужих дітей / і зиму відгороджував від стайні» [1, с. 30]. Можна лише припустити, у якій саме темпоральній площині відбудеться чи відбулася дія, а також що цьому передує, проте вже першим реченням автори починають створювати художню ситуацію, у центрі якої – дія (падати, вимірювати, розводити, наснитися, пасти, відгороджувати тощо).

ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Випуск 67. Частина 2

Мотив мандрів у поезії дев'ятдесятників передбачає різні механізми розгортання. Функціонування цього мотиву можливе не тільки за рахунок використання прямих номінацій («А промінь мандрував до кращих скиній» [2, с. 60], «липові сни відцвітають / і сонце / мандрує / на північ» [13, с. 29], «І мандрують всюди за ним / Тільки небо яснопрозоре, / Тільки вогнища дим, / Тільки вітер, що кличе зливу / У бездонні лона хмарин, / Тільки очі сумної діви, / Що як теплий бурштин» [14, с. 10]), а й за допомогою тематично споріднених: минати («А ніч минала» [6, с. 83]); втікати (Скарабеї втікають. / Фараони лежать і гаснуть» [8, с. 56]); блукати, губитись («Чи то душа загубилась на тому світі, / Чи між людьми заблукала – / яка різниця?» [15, с. 16], «табунами блукають отари і несть їм числа» [1, с. 3], «Тіні пірнають в глибини оман, / шепіт їх Вавелем днями блукає» [6, с. 20], «Вітер над світом блукав, / Плакали грози червоні» [8, с. 11], «Починаю блукати / дорогами вичовганої імперії» [8, с. 30]); повертатись («Я вийшла з безконечних повертань – / Готуй на ложе теплу шкіру лисячу» [14, с. 22], «Я вертаюсь надвечір у світ, де відстояні хащі, / Де розгойдані птиці – і з ранки вода цебенить» [11, с. 15], «Дороги ткали путь вертання» [6, с. 77], «Повернення / Тривалі і страшні» [8, с. 15]).

Основний спосіб розгортання мотиву мандрів – поетапне нашарування лексичних рядів, що структурують художній простір: сліди – літери – сарана – дар гори – палець – півонії – тиша – сад (І. Андрусяк) [1, с. 20]; коло – траєкторія – зустріч – шлях – спіраль – небо – гра на сопілці (Ю. Бедрик) [2, с. 19]; небо – тополі – сонце – тумани – луги – осики – тіні – дотик – Ти (В. Виноградов) [6, с. 11]; бетон – цегла – скло – світло ліхтарів – зорі – ранок – небо – немовля (О. Галета) [8, с. 27]; віск – вії – дерева – смерть – птахи – дітлахи – сади – солов'ї – зорі (М. Кіяновська) [11, с. 100]; сніги – вірші – тінь стріли – звір – слово – старий брук – постріл – сніги і вірші (Г. Крук) [12, с. 18]; пан – капелюх – зустріч – дощ – парасолька – притулок – окуляри (О. Куценко) [13, с. 27]; вежа – світило – дім – стіни каплиці – черниці (М. Савка) [14, с. 8]; літо – асфальт – листочок – сонце – каміння – кімната – ганчірка – я – скибка місяця – зірка (Е. Свєнцицька) [15, с. 17]. У кожному лексичному ряді помічаємо безпосередню (Ти, я, немовля, дітлахи, пан, черниці) чи опосередковану (капелюх, окуляри, гра на сопілці, слово, палець) участь ліричного героя (героїні) у творенні сюжетної канви, адже «міфосвіт (чи світоміф) постає як світ "олюднений", позначений людською присутністю, навіть не стільки *при*-сутністю, скільки причетністю людини до виявлення його суті» [7, с. 11].

Подорож у поезії 1990-х років зринає в різних відношеннях часу й простору. Цілком погоджуємося з думкою О. Галети: «Література як жива міфотворчість не є ані відтворенням минулого (абсолютна консервативність), ані створенням майбутнього (абсолютне новаторство), а – пересотворенням сучасного, котре взаємовизначає минуле і майбутнє і ними ж взаємовизначається» [7, с. 11]). У творенні мотиву мандрів задіяні не лише усталені слов'янські, християнські, античні образи, які зазнають трансформацій, а й зооморфні. Тому досить часто тварини й птахи (зокрема зайці, змії, голуби, круки, вовки, ведмеді, леви, ворони, лисиці, пси та ін.) наділені чарівними силами чи людськими можливостями (говорять, літають, співають, кохають тощо). Їхній зовнішній вигляд (зріст, розміри, колір, шкіра) відрізняється від узвичаєного,

вони можуть мати декілька додаткових кінцівок чи навіть людську подобу. Подорож для неоміфологічної лірики дев'ятдесятників слугує тією художньою платформою, де ці образи виконують не лише символічну чи культурно-естетичну, а й психо-емоційну функцію, що пов'язана зі сферою очікувань, почуттів і настроїв реципієнта. Зважаючи на це, мандри спрямовані на пошук істини: «Шляхом битим, а не кам'янистим / У юрбі, що плентала до істин, / Ти ішла по істину свою» [13, с. 20]; пошук дому: «Отож-бо – осінь починається, / Життя хитається, згинається, / І до землі, бездомне, тулиться, / Ночами чорними, зіщулившись» [15, с. 8]; пошук усамітнення: «На линві розм'яклого місяця / довго і вперто / шукай собі тривкості – світлої самоти» [12, с. 7], «У притулку на трьох / я шукала самотної ніші» [12, с. 28]); пошук притулку: «Шукаєм притулку. Вокзали. Двори. / Кав'ярні. Будинки з очима скляними [14, с. 38]; пошук спасіння: «Осіннє місто, дощ пішов шукати панацей» [11, с. 95].

Ці різновекторні рівні пошуку об'єднує наскрізна інтенція, притаманна для всієї поезії дев'ятдесятників, – знайти себе. Досить часто шукання ліричних героїв марні: «І ніде / Нема того, чого ти тут шукаєш» [15, с. 17]. Неодноразово зринає образ вигнанця/чужоземця: «Вигнанче, / хитання човнів – ритуальний танок» [12, с. 5], «Чужоземні й чудні, / Ледве товпляться в брами» [2, с. 46]. Лірика 1990-х років «постає ареною трансформацій міфообразів» [10, с. 135] (за М. Кіяновською). Основна модель реінтерпретації – багаторівневе художньо-естетичне структурування тексту, якому сприяє віднайдення й декодування нових значеннєвих відтінків. Вигнанець може сприйматися і як творець нової художньої реальності (звідси міфологеми вогню, води, певні ритуальні дії – танці, спів, голосіння тощо), і як людина, що заблукала в собі (стани приреченості, розчарування, духовного очищення та як результат – вивільнення), і як дуалізм особистості (добро–зло, кохання–ненависть, покірність–непослух, щирість–лицемірство).

У художній площині мотив мандрів взаємодіє з іншими мотивами, притаманними поезії цього періоду (самотності, відчаю, смерті). Рівні його семантичного поля оновлюються завдяки введенню в тексти специфічних лексем, які разом вибудовують цілісну систему. З великою частотністю в площині тексту функціонують слова:

дім («Очима до неба – / Очима додому…» [2, с. 11], «І раптом / назве його ДОМОМ – / голос знайомий…» [13, с. 21], «Фортеп'янний ноктюрн із розчинених вікон дому» [14, с. 50]);

стежка («А стежка – для тих, хто не йде» [2, с. 15], «Люблю тебе, не знаючи стежин» [12, с. 11], «Заростають стежки кропивами якогось дива» [14, с. 16]);

бруківка («Все ж тих бруківок, з одзвуком захлання…» [2, с. 16], «Останнє слово звіриш / горбам старого бруку» [12, с. 18], «Трепанація бруку. / У міста відходять мізки» [8, с. 24]);

гість («Найліпший гість, – що відійшов, як спалах» [2, с. 18]);

валіза («Зробишся розтином і валізками» [2, с. 21]);

тротуар («Хіба на мить яку по тротуарах тьмяних» [2, с. 33], «Коли кіт / скрадається карнизом, / у його очах балансує страх / між парапетом і тротуаром» [12, с. 21]);

переїзд («У тебе – переїзд – / Бардак у всіх пенатах» [2, с. 44]);

потяг («І світить очі світ наскрізний, / Коли холодний потяг йде, / Додому йде,

ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Випуск 67. Частина 2

та мабуть, пізно» [15, с. 46], «Поїзди йшли на захід, / прощаннями не обслинені» [12, с. 32]);

острів («Із тарганом при острові Менорка» [2, с. 45], «тризна острова втята в страх» [1, с. 25]);

межа («Понад твоєю межею» [14, с. 7], «Ти ще не там. Ти чекаєш мене на межі» [14, с. 48], «Межа перехресна урочища, волхва і лімфи» [11, с. 42]);

вагон («Барокова надтрісліcть вагонів – проліт крізь вітраж» [2, с. 55], «Та між нами – проваллям роки, / І тумани понад межею» [14, с. 19]);

кроки, підошви, сліди («чую твоє дихання / чую кроки» [13, с. 12], «Сутужно на слова, що не гірчать / і не риплять, / як сніг із-під підошви» [12, с. 18], «Кроків не чути. Сліду не знати» [14, с. 72], «зник Джотто – я молилася на двері / я подумки вже бачила у сквері / його сліди і сну зелений сніп» [13, с. 43], «тремти ранково / над кожним роком / над кожним кроком» [13, с. 56], «сніг нанизує перші кроки» [6, с. 30], «Розсипалися іскри та зірки безладно, / в тумані чути тиші млосний крок…» [6, с. 22], «Слід, наче відблиск ноги, / Згасне у сонній траві» [8, с. 11], «За кожним кроком / Меншає снаги / І більшає води у руслах відчаю» [8, с. 15]);

дорога, шлях («А ти не знала, що свята / й твоя дорога» [13, с. 23], «І де у Бога та дорога, / Що з того світу приведе?» [15, с. 45], «Дороги. Курява. Плащі / Тяжкі від вітру. Йдуть обози» [14, с. 25], «Намальовані, наче шляхи, / Ті слова, що я знала, ховаючись, тільки для тебе» [11, с. 31], «чотири дороги спіткнулись об камінь / чотири дороги лишились обвислими» [1, с. 5], «По дорозі безпечної долі, / по дорозі битого шкла» [1, с. 9], «дощ лакує грузькі дороги» [6, с. 30], «Це тільки мить. Простий закон дороги: / Стирати дати, спогади і ноги» [8, с. 50]);

вулиця («Я цими вулицями ввік не находжуся…» [13, с. 39], «Іду по вулицях, де світло» [6, с. 45]);

пустеля («Пустелі левів та химер!» [15, с. 6]);

сходинки («А ці сходинки теплі і хисткі, / А подих той останній і глибокий» [15, с. 9], «а мені залишилось / спинитися / на четвертій сходинці / знизу» [1, с. 11]);

каміння («Гріє сонце / Холодне і сире каміння міста» [15, с. 17], «І каміння, як крила на спинах горбів, / розбруньковують душу свою янголячу» [11, с. 47], «Ти дарувала легкі крила, / бо брили кам'яних мішків / у склепи кам'яниць ловили / мій дух» [6, с. 21], «камінь кинутий / морем у землю / пада на тіло» [6, с. 69]);

човен, корабель («Маєш весла і човен. Ти й перевізник у парі» [14, с. 61], «Чорні сміху окрушини: в купелі човник пливе» [11, с. 32], «Я прозора ілюзія смерті. Мені / Що не човен, то все катафалк» [11, с. 39], «Ніби човен порожній – це місто на хвилях потопу» [11, с. 92], «І затонулі кораблі на ньому…» [2, с. 48], «Ітака підтакує в такт кораблям» [8, с. 10]).

Отже, механізм творення мотиву мандрів у поезії дев'ятдесятників завжди має певні конструктивні елементи й передбачає процес (переїзд), місце (дім, острів, пустеля), спосіб переміщення (кроки, підошви, сліди, дорога, шлях, вулиця, бруківка, тротуар, стежка, сходинки), засіб досягнення мети (потяг, вагон, човен, корабель), речі, що можуть виконувати не лише практичні, а й ритуальні функції, уособлювати

минуле на рівні несвідомого (валіза), перешкоди (каміння, межа), чиюсь присутність (гість).

Мандри в реінтерпретації дев'ятдесятників – полісемантична художньо-естетична модель мислення, що безпосередньо пов'язана з рухом (сюжети в ліриці завжди динамічні), людиною та спрямована на пошук. Серед основних механізмів розгортання мотиву: використання прямих і тематично споріднених номінацій для позначення дії (мандрувати, блукати, губитись, повертатись тощо), що перебуває в різних просторових і темпоральних площинах, поетичне нашарування лексем, які утворюють певну систему, залучення міфопоетичних образів тварин і птахів, які найчастіше виконують символічну, культурно-естетичну й психо-емоційну функцію, багаторівневе структурування тексту.

Список використаної літератури

1. *Андрусяк І.* Дерева і води / Іван Андрусяк. – Київ : Нова деґенерація, 1999. – 48 с.
2. *Бедрик Ю.* Метафізика восени / Юрій Бедрик. – Київ : Смолоскип, 1996. – 78 с.
3. *Біла А.* Від ломки до ломки : лірика Сергія Жадана / Анна Біла // Слово і час. – 2002. – № 1. – С. 35–48.
4. *Божко Л.* Мотив подорожі та туристичної поїздки в українській літературі [Електронний ресурс] / Людмила Божко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 4. – С. 231–236. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_4_48
5. *Борисенко К.* «В край галасвіта піти» / Катерина Борисенко // Українське слово. – 2001. – Ч. 35 (3087). – 30 серпня – 5 вересня. – С. 15.
6. *Виноградов В.* Шлях дощу: Поезії 1987–1995 років / Віктор Виноградов. – Київ : Смолоскип, 1996. – 94 с.
7. *Галета О.* Література як міфотворчість / Олена Галета // Література плюс. – 1999. – № 1–2 (6–7). – Січень. – С. 11.
8. *Галета О.* Переступ і поступ: Поезії / Олена Галета. – Львів : Каменяр, 1998. – 72 с.
9. *Гундорова Т.* Постмодерна бездомність / Тамара Гундорова // Постчорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн. – Київ : Критика, 2005. – С. 167.
10. *Кіяновська М.* До питання про функціонування міфа та засоби міфологізації у поезії покоління 90-х / Маріанна Кіяновська // Молода нація. – Київ : Смолоскип, 1988. – № 9. – С. 134–143.
11. *Кіяновська М.* Міфотворення / Маріанна Кіяновська. – Київ : Смолоскип, 2000. – 108 с.
12. *Крук Г.* Мандри у пошуках дому / Галина Крук. – Львів : Каменяр, 1997. – 40 с.
13. *Куценко О.* У зимах бажань / Оксана Куценко. – Київ : Смолоскип, 1996. – 64 с.
14. *Савка М.* Малюнки на камені / Мар'яна Савка. – Київ : Смолоскип, 1998. – 89 с.
15. *Свєнцицька Е.* Пустельні риби / Еліна Свєнцицька. – Донецьк : Юго-Восток, 1999. – 60 с.
16. *Соловей О.* Ex Oriente або полювання на кита, вагітного Йоною [Рец. на кн. Мельників Р. Подорож рівноденням: Поезії. – Харків: Акта, 2000] / Олег Соловей // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 149. – С. 170–173.
17. *Ушкалов Л.* Спроба філології мандрів / Леонід Ушкалов // Література плюс. – 1999. – № 9–10 (14–15). – Травень. – С. 13.
18. *Шаф О.* Мотив мандрів у творчості Сергія Жадана в контексті «маскулінної безпритульності» [Електронний ресурс] / Ольга Шаф // Таїни художнього тексту (до

ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Випуск 67. Частина 2

проблеми поетики тексту). – 2012. – Вип. 14. – С. 91–98. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tkht_2012_14_14

Стаття: надійшла до редакції 28.03.2017
прийнята до друку 11.04.2017

THE MOTIVE OF WANDERING IN THE POETRY OF 1990S

Anna KARACH

H. S. Skovoroda National Pedagogical University of Kharkiv,
Department of the Ukrainian and World Literature,
2, Valentynivska Str., Kharkiv, 61000, Ukraine,
e-mail: annkarach@ukr.net

The present article deals with the artistic interpretation of travel and escape. Its purpose is to determine the features of the wandering motive in the neo-mythological lyrical poetry of the 1990s.

The lyrical poetry of the 1990s can be characterized by the dynamic plots related to the road, freedom, return, escape and meetings. A travel for the poets of the late 20th century was an integral part of their artistic world which makes the basis of the authors' myth-making.

The starting point of the journey in the 1990s lyrical poetry is the movement, for this reason the texts are so full with the words denoting the process. This is primarily due to the fact that the poetry of this period is aimed at multi-vector changes, precisely in ideological and thematic, social and cultural, aesthetic and axiological planes, since this poetry is published when Ukraine gained independence. Movement as an artistic component of creating the motive of wandering is compared with natural phenomena, feelings, states, imaginations, memories and dreams.

In the artistic spectrum, the motive of wandering interacts with other motives characteristic of the poetry of this period, i.e. loneliness, despair and death. The level of its semantic field is re-considered owing to the introduction of specific lexemes into the texts, together they build an integral system.

Functioning of this motive of wandering is possible through the use of direct and thematically related nominations to indicate the action (travel, wander, run, get lost, return etc.) and through layering the lexical series which makes a structure of the artistic space. This motive is also present by means of attracting the zoomorphic images, which perform in neo-mythological lyrical poetry not only a symbolic, cultural and aesthetic function, but also a psycho-emotional one, related to the sphere of expectations, feelings and mood of the recipient.

Travelling in the reinterpretation of the 1990s poets is a polysemantic artistic and aesthetic model of thinking, directly related to the movement (the stories in the lyrics are always dynamic), the human and is directed at the search for the truth, home, solitude, shelter and salvation.

Keywords: neomythological lyrical poetry, wandering, motive, poets of the 1990s.